

SJ III – Slovenska skladnja: ZGRADBA STAVKA – (23-29)

- Ko smo ugotavljali, kako je stavek sestavljen, smo stavke razbili na dva začetna dela. Na osebek in glagolsko zvezo. Rekli bomo, da ima vsak stavek nekakšno predikacijo oziroma povedek, da je to nekakšna osrednja enota vsakega stavka.
 - V logiki in sodobnem pomenoslovju je predikat funkcija, ki za osebkne vrne vrednost 'prav' ali 'narobe'. To je potem tako kot v matematiki. $\{x: P(x)\}$ je množica vseh elementov x , za katere velja, da so P (da je $P(x)$ smiselna trditev/formula), enako, kot je $\{x: x > 5\}$ množica vseh elementov x , ki so večji od 5 (predikat: 'biti večji od pet').
- (1) **Dežuje.**
 - Da dežuje, mi je postalo jasno šele, ko sem stopil v lužo.*
 - Da nekaj manjka, se zdi res.*
 - To je res.*
 - Tega nima rad nihče*
- Stavka pred predikacije si ne moremo zamisliti. Če definiramo poved kot vse, kar se začne z veliko začetnico in konča s končnim ločilom (prim. Slovenska Slovnica), bomo seveda našli tudi povedi brez predikata.
 - (2) *Dober dan!*
 - Pivo!*
 - o Pa še tu je predikacija morda le skrita. Ko v gostilni rečemo 'Pivo!', dejansko rečemo 'Dajte mi pivo.' ali 'Želim pivo.' oziroma nekaj temu podobnega. Ko nekoga pozdravimo z 'Dober dan!', v bistvu rečemo 'Želim vam dober dan.' ali nekaj podobnega.
- Predikacija je vezana na nekega akterja. To je tista druga sestavina vsakega stavka – osebek. Osebek ima v tvornih stavkih tipično udeležensko vlogo vršilca/storilca (ali pa samo nosilca lastnosti).
- Predikacija je izražena v glagolski zvezi (– povedek), ta pa vsebuje:
 - o Glagol = jedro glagolske zveze
 - o predmet (premi in nepremi = pravi in nepravi = direktni in indirektni)
 - Mogoče 'premi predmet' ni prav najboljše poimenovanje.

Prém -a -o prid. (ê é) knjiž. **1.** raven: prema cesta, pot / prema črta / vsi pojavi so bili med seboj v premem sorazmerju **2.** dosleden, načelen: bister in prem človek ◊ fiz. premo gibanje *gibanje v ravni črti*; geom. prema izsrednost elipse, hiperbole *oddaljenost gorišča od središča*; *linearna ekscentričnost*; lingv. premi govor *navajanje tujega sporočila v izvorni obliki*; mat. premo sorazmerje *sorazmerje, pri katerem se odvisni količini zmanjšujeta ali večata v istem razmerju* **prémo** **1.** prislov od prem: premo hoditi; premo sorazmeren odnos **2.** izraža gibanje ali smer po najkrajši poti *in brez postankov*; naravnost: odšel je premo domov

 - o prislovno določilo kraja, časa, načina
 - o povedkov prilastek
 - o ...
- Vsak del glagolske zveze/argument dobi od glagola udeležensko vlogo. Udeleženska vloga izraža pomensko razmerje med glagolom in predmetom
 - o Hierarhija udeleženskih vlog:
vršilec > doživljalec/prejemnik > prizadeto > cilj/vzrok/kraj > način/čas > ...
- **Udeležensko načelo**
 - o Vsakemu argumentu je pripisana ena sama udeleženska vloga; vsaka udeleženska vloga je pripisana enem samemu argumentu
 - o Hierarhija skladenjskih vlog:
osebek > premi predmet > indirektni predmet > predložni predmet > ...

- Četudi obstaja hierarhija skladenjskih pozicij, ki načeloma ustreza našemu intuitivnemu razumevanju navezave med skladenjskimi pozicijami in udeleženskimi vlogami, ni stalne povezave med udeleženskimi vlogami in skladenjskim pozicijami

(3) *Janez je prejel pismo* → osebek 'Janez' je prejemnik, ne vršilec.

(4) *Most se ruši* → osebek 'most' ima udeležensko vlogo prizadeto, enako udel. vlogo, kot jo ima tudi v stavku 'Peter ruši most.'

- glagoli imajo že v leksikonu določeno katere udeleženske vloge podeljujejo:
 - o v trpniku/pasivu glagoli izgubijo udeležensko vlogo vršilca
 - o kauzativ/vzročnik (nimamo ga v slovenščini, a je sicer precej popularen med jeziki sveta – recimo vzročniki v japonščini in vzhodni armenščini) »doda« udeležensko vlogo vršilca oz. povzročitelja
 - o Tako trpnik kot vzročnik sta skladenjska procesa. Vršilec je torej za razliko od drugih udeleženskih vlog skladenjska ne pa leksikalna udeleženska vloga.

Najvišja stavčna projekcija naj bi bila časovna zveza (zveza s časovno morfologijo). Njeno pomembnost vidimo tudi po osebkovem ujemanju z glagolom v okviru časovne morfologije.

(5) *Jaz sem šel/šla domov.* – *Jaz grem domov.* – *Jaz bom šel/šla domov.*

(6) *Ti si hodil(a) domov.* – *Ti hodiš domov.* – *Ti boš hodil(a) domov.*

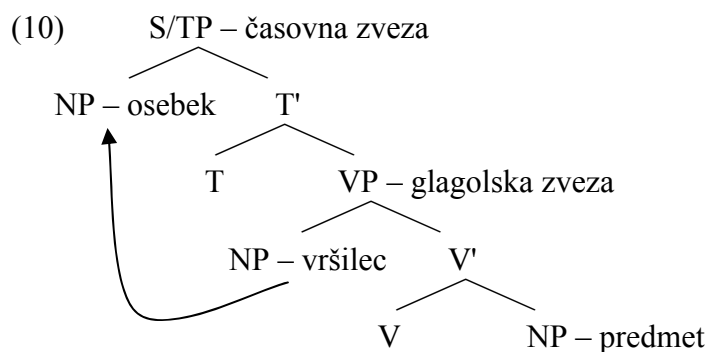
(7) *Peter je hodil domov* – *Peter hodi domov.* – *Peter bo hodil domov.*

(8) *Petra je hodila domov* – *Petra hodi domov.* – *Petra bo hodila domov.*

(9) *Mi smo hodili domov* – *Mi hodimo domov.* – *Mi bomo hodili domov.*

Časovna morfologija je neločljivo povezana z informacijo o osebkju. Preteklik in prihodnjik, ki zahtevata uporabo pomožnega glagola, del informacije o osebkju preneseta na pomožni glagol. Osebek je torej v nekem bližnjem razmerju s časovno zvezo. Da je časovna zveza jedro stavka naj bi se videlo tudi po pomenu, saj ima doseg čez celoten stavek. Kakšna je časovna umestitev glagolskega dogodka je gotovo zelo pomembna informacija v stavku.

Tako imamo dve nasprotujoči si zahtevi. Na eni strani je osebek tesno povezan s časovno projekcijo (osrednjo stavčno zvezo), na drugi strani pa bi osebek tvornih stavkov moral biti del glagolske zveze, saj od glagola prejme udeležensko vlogo. To je morda še toliko bolj očitno pri trpnih stavkih, kjer je osebek, se pravi stavčni člen, ki je v imenovalniku in se ujema z glagolom, izvorno prizadeto, torej del glagolske zveze. Ker je na pomenski ravnini razmerje med samostalniško zvezo, ki prejme udeležensko vlogo prizadeto, in glagolom v tvorniškem in trpniškem stavku popolnoma enako, lahko sklepamo, da je osebek trpnega stavka izvorno na istem mestu kot predmet tvornega (več o tem kasneje). Zaenkrat recimo, da je zgradba stavka, kakor je nakazano v (10). Stavčno mesto osebka je izpeljano s premikom.

- **Osebek**

- Osebek je definiran kot določilo časovne zveze. Osebek je namreč stavčni člen, tako da je definiran s pozicijo, ki jo ima v stavku oz. stavčni zgradbi.
- S povratnim osebnim zaimkom lahko ugotovimo, kateri navidezni oz. površinski »osebek« je pravi osebek.
- samo osebek lahko navezuje povratni osebni / svojilni zaimek
 - to smo videli prejšnjic pri analizi navezovanja (imeli pa smo tudi že primer, ko je povratno svojilni zaimek bil navezan s strani dajalniškega »osebka«.
 - povratni osebni zaimki morajo biti s-poveljevani in koindeksirani s strani nekega dosegljivega osebka
- Šli bomo skozi različne stavčne zgradbe in pogledali, katere zveze v stavku, ki bi lahko bile osebki, zares so osebki – pravi osebki.

- **Imenovalniški**

- Tu ni kaj dodati, imenovalniški osebki so prototipični osebki. Vedno omogočajo navezovanje.

(11) *Peter išče novo knjigo o Harryju Potterju.*

- *Peter_i išče svojega_i Harryja Potterja.*

(12) *Ljudje so pogosto živčni.*

- *Ljudje_i so pogosto živčni pri sebi_i doma/v svojem_i domu.*

(13) *Ta most je res star.*

- *V svoji_i kategoriji, je to najstarejši most_i.*
- *Ta most_i je najstarejši most v svoji_i kategoriji.*

(14) *Peter je bil postavljen.*

- *Peter_i je bil postavljen ob svojo_i sestro.*

- **Neimenovalniški** Radi bi ugotovili, ali so tudi neimenovalniški osebki pravi osebki, torej določila časovne zveze – TP. Če so, potem bi morali omogočati navezovanje povratnih osebnih in povratnih svojilnih zaimkov.

- Rodilnik

(15) *Janeza ni.*

- a. **Janeza_i ni pri sebi_i doma.*
- b. **Janeza_i ni v svojem_i domu.*
- c. **Janeza_i ni v svoji_i hiši.*

(16) *Hiše se ni gradilo.*

- a. **Mete_i se ni iskalo na svojem_i domu.*
- b. **Mete_i se ni iskalo pri sebi_i doma.*
- c. **Mete_i se ni iskalo v svoji_i hiši.*
 - i. *Meta_i se ni iskala pri sebi_i doma.*
 - ii. *Meta_i ni bila iskana pri sebi_i doma.*

o rodilniški osebki očitno niso enakovredni osebki imenovalniškimi

- Dajalnik: dajalniški osebki so tipično doživljajci. Zdi se, da jih je več vrst, četudi so morda vse nekako povezane. Sodbe so tu manj jasne oz. precej težje. Vseeno se zdi, da je s povratno osebnim zaimkom stvar relativno jasna (pri povratno svojilnem zaimku smo videli precejšnja odstopanja že pri običajnih stavkih).

(17) *Petru ni pomoči.*

- a. **Petru_i ni pomoči pri sebi doma.*

- b. **Petru_i ni pomoči na svojem domu.*
- (18) *Petru se pleše.*
- a. *Petru_i se pleše s svojo punco.*
- b. *Petru_i se pije svoje vino*
- c. *Petru_i se gleda sebe v ogledalu.*
- ❖ Stavki (18) je pomensko gledano enakovreden stavku (19). Lahko sklepamo, da je tudi (18) sestavljen iz dveh stavkov. Če bi to bilo res, bi se povratni svojilni/ osebni zaimki ne navezovali direktno na dajalniškega doživljalca, temveč na neizraženi osebki nedoločniškega polstavka.
- (19) *Petru se lušta/ljubi/hoče plesati.*
- a. *Petru_i se lušta plesati s svojo punco.*
- b. *Petru_i se ne ljubi gledati sebe_i na televiziji.*
- ❖ Če povratni svojilni zaimki prestavimo v zgornji stavki, tako da nima dostopa do osebka odvisnega nedoločniškega polstavka, potem je tudi navezovanje nemogoče. Če je povratni svojilni zaimki v glavnem stavku, osebki pa v odvisnem, osebki zelo očitno ne more s-poveljevati povratnega svojilnega izraza.
- c. **Petru_i se v svojem domu ne ljubi brat knjige pri starših.*
- (20) *Petru prija/ugaja poležavanje.*
- a. *Petru_i prija [pro poležavanje pri sebi_i doma].*
- b. *Petru_i prija [pro poležavanje na svojem_i domu].*
- iii. V teh primerih je povratni svojilni/osebni zaimki del samostalniške zveze z lastnim osebkom. Zato so takšni primeri dejansko nerelevantni.
- c. *Petru_i ugaja Meta / on_i sam / *sebe_i / *svoja_i punca.*
- iv. Tu vidimo, da navezovanje drugega argumenta na dajalniški osebki ni možno.
- d. **Petru_i ugaja pri svoji_i sestri.*
- v. Ponovno navezovanje iz prislovnega določila, ki je možno na imenovalniški osebki, ni možno na dajalniški osebki.
- (21) *Petru je mraz/slabo.*
- a. **Petru_i je mraz/slabo pri sebi_i doma.*
- b. **Petru_i je mraz/slabo v svojem_i domu.*
- c. **Meni_i je v svojem_i avtu vedno slabo.*
- d. **V svojem_i avtu je meni_i vedno slabo.*
- e. *?*Petru_i običajno ni slabo v svojem_i avtu.*
- ❖ Tukaj so sodbe malo manj jasne. Prva dva stavka se zdita res nesprejemljiva, še slabša sta, če je dajalniški osebki v prvi ali drugi osebi, (21c), in še toliko slabša, če prislovno določilo s povratnim svojilnim zaimkom postavimo pred dajalniški osebki. (21e) se zdi za spoznanje boljši, a še vedno slab. (21f), pa je zopet popolnoma nesprejemljiv.
- f. **Na svoji_i rojstni dan Petru_i nikoli ni slabo.*
- (22) *Petru se zdi, da je ležanje koristno.*
- a. **Petru_i se zdi, da je ležanje pri sebi_i doma koristno.*
- vi. *Možno branje: če x leži pri x-u doma*
- vii. *če Peter leži pri Petru doma.*

viii. Takšno branje je seveda nerelevantno, ker ne gre za navezovanje direktno na dajalniški osebek, temveč na osebek samostalniške zveze.

- b. *Petru_i se zdi, da je ležanje na svojem_i domu koristno.
- c. *Petru_i se pri sebi_i doma zdi, da je ležanje koristno.

(23) *Žal mi je za Petra.*

- a. *^{??}Žal mi_i je za svoj_i bicikel.
- b. [?]Petru_i ni žal za svoje_i kolo.

(24) *Petru se smili Micka.*

- a. Petru_i se smili Micka_j pri sebi_j/^{*}_i doma.
- b. *Petru_i se smili sebe_i.
- c. Peter_i se smili (samemu) sebi_i.

- ❖ Dajalniški osebkni niso enakovredni imenovalniškimi. V nobenem primeru nismo našli popolnoma nedvoumno sprejemljivega navezovanja. Kjer je navezovanje možno, gre za navezovanje na nek neizražen osebek, ki je ali znotraj samostalniške zveze ali znotraj odvisnega stavka. Le (23) je morda ok.

- Tožilnik

(25) *Janeza se išče.*

- a. *Janeza_i se išče pri sebi_i doma
- b. *Janeza_i se išče v svoji_i hiši.

(26) *Janeza razganja od veselja*

- a. *Janeza_i razganja od veselja pri sebi_i doma
- b. *Janeza_i razganja od veselja v svoji_i hiši.

(27) *Janeza skrbi izpit*

- a. *Janeza_i pri sebi_i doma skrbi za starše.
- b. *Janeza_i v svoji_i hiši skrbi za starše.

(28) *Janeza je prezeblo do kosti.*

- a. *Janeza_i je prezeblo do svojih_i kosti

(29) *Janeza zebe. – Janeza tišči na stranišče.*

- a. *Janeza_i v svoji hiši zebe.
- b. *V svoji_i hiši Janeza_i vedno tišči na stranišče.

- ❖ Samostalniške zveze v tožilniku ravno tako niso enakovredne imenovalniškimi osebkom. Vsak poskus navezovanja je popolnoma neslovničen.

- Mestnik ??? ni pravih mestniških osebkov. Približek temu kar iščemo je v (30). Navezovalni test je seveda katastrofalen.

(30) *V mestu je lepo.*

- a. *V Janezovem_i mestu je sebi_i lepo.

- Orodnik ??? ni pravih orodniških osebkov. Nekaj podobnega bi lahko bilo v (31). Tudi tu je rezultat seveda katastrofalen.

- (31) *Z otroci je hudič.*
a. **Z Micko_i je pri sebi_i doma hudič.*
b. **Z Micko_i je na svojem_i domu hudič.*

- Pravi osebek je torej le imenovalniški osebek ... (pri dajalniških osebkih smo sicer našli nekaj nejasnih primerov).

- o osebek bi lahko ugotavljali tudi z ujemanjem
- o sledeč temu merilu bi bili osebki le imenovalniški, samostalniške zveze v drugih sklonih se nikoli ne ujemajo z glagolom.

- (32) *Janez je dal Meti knjigo* IMEN
(33) *Teja je dala Meti knjigo* IMEN
(34) *Petra ni* ROD
(35) *Mete ni* ROD
(36) *Petru se je plesalo* DAJ
(37) *Meti se je plesalo* DAJ
(38) *Petra se je iskalo* TOŽ
(39) *Meto se je iskalo* TOŽ

- o Posebni primeri. V določenih primerih tudi samostalniške zveze, ki so načeloma v celoti imenovalniške saj se pojavljajo ob glagolih oz. v stavčnih okoljih, ki zahtevajo imenovalniške osebke, ne sprožijo ujemanja z glagolom. V spodnjih primerih je samostalniško jedro v roditelju, saj roditelj zahteva števniki v samostalniški zvezi.

- (40) *Veliko ljudi je bilo pogosto živčnih.*
(41) *Malo/pet/nekaj mačk je ušlo iz živalskega vrta.*

- o Brez imenovalnika na samem jedrnem samostalniku ni ujemanja. Ali samostalniška zveza, ki se ne ujema s povedkom res ne more biti osebek? Če je merilo za osebke le to, da se nahaja v določilu zveze časovne morfologije, potem samostalniške zveze na začetku stavkov v (40) in (41) so osebki.

- Včasih ujemanje ne pride iz osebka oziroma v določenih primerih ni prav očitno, kaj osebek je, vsaj ne s pomenskega stališča. Ali samostalniška zveza, ki se ne ujema s povedkom res ne more biti osebek?

- o Če je osebek določilo časovne zveze, potem je osebek v (42) zveza 'to mesto'.
(42) *To mesto so Brežice.*
(43) *To niso sanje.*
(44) *Posledica razvoja je bil pojav kartografskih projekcij.* ALI
(45) *Posledica razvoja je bila pojav kartografskih projekcij.*

- o Ni prav jasno, kaj se zgodi v teh primerih (cf. Marušič in Žaucer 2001, <http://www2.arnes.si/~lmarus/suss/arhiv/suss-arhiv-000126.html>). Zdi se, da ujemanje zahteva najprominentnejša samostalniška zveza. S tem, da seveda ni jasno, kaj je tukaj prominentnejše.
- o Verjetno se tu sledi neki univerzalni hierarhiji: človeško > živo > konkretno > abstraktno

- Zanimivo je tudi ujemanje s samostalniško zv. z desnim ujemalnim prilastkom.
 - (46) **Človek** žaba je bil hiter. /*bila hiter.
 - (47) Prismoda **Peter** je bil hiter. /*bila hitra.
 - (48) Žirafa **Stane** je bil visok. /*bila visoka.
 - (49) **Žirafa** Makuto je bila visoka. /^{??}bil visok
 - (50) **Glavno mesto** Ljubljana je lepo okrašeno.
Glavno mesto **Ljubljana** je lepo okrašena.
 - (51) **Večno mesto** Rim je olimpijske igre organiziralo leta 1932.
Večno mesto **Rim** je olimpijske igre organiziral leta 1932.
- Iz teh primerov ni prav očitno, kateri samostalnik znotraj samostalniške zveze je jedro in ali je to sploh desni ujemalni ali levi ujemalni prilastek. Pri desnem neujemalnem seveda ni nikakega odstopanja, tam bo ujemanje vedno z jedrom samostalniške zveze.
 - (52) **Vas Bate je bila** odrezana od sveta. /**Bate so bile** ...
 - (53) **Mesto Gorica je bilo** center Goriške grofije. / **Gorica je bila** ...
- Ujemanje seveda ni tako trivialno in brezizjemno. (o tem več naslednjič)
 - (54) *Teleta in krave so končno prišle do krme.*
 - (55) *Krave in teleta so končno prišla do krme.*
 - (56) *Včeraj so bila teleta in krave končno odpeljane v hribe.*

- Povzetek

- Samostalniška zveza v imenovalniku se ujema z glagolom
 - Lahko navezuje povratno svojilne in povratno osebne zaimke:
 - (57) *Vsakdo_i ima pravico živeti v svoji_i domovini.*
- Samostalniška zveza v rodilniku se ne ujema z glagolom
 - Ni navezovanja povratno svojilnih in osebnih zaimkov:
 - (58) **Strojanovi_i ni več pri sebi_i doma.*
- Samostalniška zveza v dajalniku ne izkazuje ujemanja z glagolom.
 - Ni navezovanja povratno svojilnih in osebnih zaimkov (navezovanje sicer možno v stavkih tipa *Ni mi žal svojega bicikla*; nadalje je navezovanje na 'svoj' možno v nekaterih dialektih, vendar tam 'svoj' dejansko pomeni 'njegov'; navezovanje morda možno tudi v stavkih tipa *Meti ni bila všeč zgodba o sebi* (glej str. 21))
 - (59) **Vsakemu pisatelju_i je všeč svoja_i knjiga*
- Samostalniška zveza v tožilniku se ne ujema z glagolom
 - Ni navezovanja povratno svojilnih in osebnih zaimkov
 - (60) **Janeza_i skrbi svoj_i izpit.*
- Samostalniška zveza v mestniku se ne ujema z glagolom
 - Ni navezovanja povratno svojilnih in osebnih zaimkov
 - (61) **Pri Janezu_i je sebi_i lepo.*
- Samostalniška zveza v tožilniku se ne ujema z glagolom
 - Ni navezovanja povratno svojilnih in osebnih zaimkov
 - (62) **Z Janezom_i je sebi_i lepo.*